

Zapišem naj še to, da smo se v dolino vračali ravno na dan sv. Filipa in Damjana in da je bila tisti dan Gospodova nedelja. Moje potovanje potemtakem ni bilo tako dolgo, kakor sem pričakoval takrat, ko sem odjezdil z Visokega.

Kjer smo jahali mimo hiš, so dekleta, katera so sedela pred temi hišami, vstajala, ko so me spoznala in ko so opazila, da je na konju za mano sedela mlada ženska, kar v naših krajih ni bilo v navadi. Tudi na visoškem dvorišču, ko sem prijezdil tja, se je zbrala družina, in brat Jurij se ni malo začudil, ko je moral najprej pomagati mladi deklici, da je mogla s sedla na tla.

Agata ni veliko prinesla s sabo: culico cunj — kakor pravimo pri nas — rdeča lica in dobro voljo, pomagati pri delu.

Moja duša pa je bila odrešena od velikega bremena, ko sem imel pod svojo streho mlado deklico in ko se je tako izpolnila želja, katero je izrekel oče ob smrtni svoji uri!

Če se ne motim — v takih rečeh se v teh časih lahko dogodi pomota — je bila Agata tedaj stara morda sedemnajst let. Imeli smo jo za svojo in pri mizi je sedela tik mene, da bi družina ne mislila, da je tuja in samo posel pri hiši.

Stanovala je zgoraj v mali čumnati, in z bratom Jurjem sva ji prepustila vse, kar je bilo ostalo po materi, tako da je živela kakor živi hči, ki se je rodila pri hiši.

Agata Schwarzkobler! da bi Bog blagoslovil tvoj prihod pod našo visoško streho!

(Dalje prihodnjič.)

Sv. Filip
in
Damjan
1691

Ivan Albreht:

Žalost.

Koliko nas je? — O, da bi nas hotel kdo
enkrat prešteti
in da bi mogel ves svet razumeti,
kaj se pravi: ubiti edino
eno samo nedolžno srce!

Pri nas pa je toliko src poteptanih
kolikor v gorah je strug razoranih,
kadar spomladi divjajo vode —

Dr. G. Čremošnik:

Svetozar Čorović.

Dne 17. aprila 1919. je umrl v Mostarju, kjer se je rodil 29. maja 1875., znani srbski pisatelj Svetozar Čorović. Našemu svetu bo najbolje poznan po svoji drami „Zulumčar“, ki so jo zadnji čas večkrat igrali v zagrebškem gledališču in ki spada med stalna dela repertoarjev balkanskih odrov. Drugače pa je težko vsega skupaj deset Slovencev, ki bi ga poznali kot pisatelja in gotovo ne pet, ki bi ga poznali vsaj za silo dobro. Pri naših bivših razmerah to tudi ni čudo. Slovenec polpretekle dobe je težje prišel do knjig, ki so se tiskale v Mostarju ali v Beogradu, kakor do onih, ki so se tiskale v Leipzigu ali v Berlinu. Druga ovira je bila lenoba, ki je branila, da bi bil Slovenec premagal neznatno težkočo cirilice, ki bi mu bila odprla svet, njemu sicer tako soroden, v svojem življenju in v svojem čustvovanju pa včasih vendar tako tuj.

O Čorovićevem zunanjem življenju se da pripovedovati zelo malo. Oče mu je bil precej premožen trgovec v Mostarju, ded pa kmet v Ljubinju. V Mostarju je Svetozar obiskoval ljudsko in trgovsko šolo — Slovenec mora vedno paziti, da ne zamenja naše trgovske šole z bosanskimi; bosanske namreč po svoji višini ne dosegajo niti naših meščanskih šol. Po dovršeni trgovski šoli, v kateri je eno leto imel za učitelja znanega pesnika Silvija Kranjčevića, poznejšega ravnatelja sarajevske trgovske šole, vstopi Čorović v trgovino svojega očeta. Toda trgovec je postal samo toliko, da je iz dnevnega občevanja temeljito spoznal dušo in mišljenje mostarskih trgovcev in trgovstva, milijé, ki ga je v svojih poznejših črticah slikal najrajši in najbolj plastično. V ostalem pa se je že v zgodni mladosti vrgel v literaturo in ji ostal zvest do konca — ne, bolje rečeno, do izbruha vojne. Vojna ga je zlomila. Svoje srbstvo je plačal tudi on, kakor tisoči drugih, zelo drago. Prve mesece vojne so ga vlačili kot talca sem in tja, v nečloveškem stanju je moral spremljati transporte iz enega kota dežele v drugi, vedno si svest, da ga lahko zadene usoda tolikih drugih talcev, namreč da ga za najmanjšo stvarico obesijo na najbližnjem prikladnem mestu. Pozneje je moral k vojakom.

Sicer so ga vsled bolehnosti kmalu odpustili, toda ne več nekdanjega pretemperamentnega Čorovića. Nečloveške muke njega samega in njegovih soštrpinov so ga telesno in duševno potrle in doseženi ideal mu ni mogel vrniti, kar mu je vzelo trpljenje.

Njegovo književno delo je po obsežnosti v razmerju s številom njegovih 44 ih let ogromno. Kvantitativno bi se lahko meril s Cankarjem. Sam pripoveduje, da je začel že s 14 leti pošiljati otroške pesmice v razne mladinske liste. Devetnajstleten je izdal zbirko otroških pesmic „*Poletarke*“ (Mostar 1894). S to edino zbirko pesmic pa se je poslovil od verza in začel pisati črtice iz mostarskega in hercegovinskega življenja. Izdajal jih je navadno v leposlovnih listih, v „*Zori*“, ki jo je s svojim svakom Alekso Šantićem in z Jovanom Dučićem izdajal v Mostarju od l. 1896. do 1901., pozneje pa v vseh boljših srbskih književnih revijah (*Delo*, *Otadžbina*, *Srp. Knjiž. Glasnik* i. t. d.). Navadno je pozneje po nekoliko črtic zbral v posamezne zbirke in teh zbirk je izšla precej dolga vrsta: *Iz Mostara* (Beograd 1895), *Iz Hercegovine* (Beograd 1896), *Iz moje domovine* (Mostar 1898), *Črtice* (Mostar 1901), *U časovima odmora* (4 zv., Mostar 1903, 1904, 1906, 1910), *Moji poznanici* (Mostar 1909), *Komšije* (Sarajevo 1912) in končno *Zapisci iz kasabe* (Beograd 1900).

Razen teh zbirk črtic, v katerih leži vse najlepše, kar je Čorović napisal, je izdal devet daljših pripovedk oz. romanov: *Markov grijeh* (Beograd 1896), *Kroni mir* (Mostar 1897), *Razoreno gnijezdo* (Mostar 1898), *Ženidba Pere Karantana* (Mostar 1905), *Majčina Sultanija* (Beograd 1906), *Stojan Mutikaša* (Mostar 1908), *Jarani* (Novi Sad 1913), *Divljak* (Beograd 1913) in *U ćelijama* (Zagreb 1919).

Poskušal se je končno tudi v drami. Nekoliko strastnih, • lirično-dramatičnih slik (n. pr. „*On*“, „*Adembeg*“, „*Ptice u kafezu*“ i. t. d.) je izšlo v zbirkah njegovih črtic; pravzaprav niso drugega, kakor dramatizirane črtice. Razen teh pa v samostojnih knjigah: *Dviije šaljive igre* (Mostar 1899), *Ajša* in *Zulumćar* (Dubrovnik 1913).

* * *

Usoda Čorovića kot pisatelja je čudna, imel je s pisateljevanjem nesrečo. Za ene je pisal dvoje in troje desetletij pre zgodaj, za druge pa ravno za toliko prepozno. Ne smemo namreč pozabiti, da srbski del našega naroda po svojem pojmovanju in čustvovanju ni in še nekaj desetletij ne bo enoten. Beogradčan

ali Srb iz nekdanje kraljevine živi življenje Evropejca in čuti in misli v neki določeni distanci vsaj približno enako človeku, ki živi v zapadni Evropi. Bosanec ali Hercegovec pa živi še v drugem veku. Ne smemo reči, v srednjem. To bi bila nekoliko prekruta sodba. Bolj upravičeno lahko rečemo, da se je v zadnjih 20 ih ali 30 ih letih začel izmotavati iz srednjega veka — in to iz orientalskega! — in razmeroma zelo brzo in krepko smotreno stopati v zapad, ki mu je bil še malo znan, in, če sodimo samo po pisateljih (Kočić, Čorović in dr.) še manj simpatičen, deloma ker že instinktivno sovraži vse tuje, deloma ker so bili nositelji tuje kulture v resnici redkokdaj simpatični. To bi bila menda še najbolj točna in pravična sodba o nivoju Bosne in Hercegovine.

Svetozar Čorović je padel med ta dva ekstrema v srbstvu in ob oba je zadel. Staro, recimo polsrednjeveško srbstvo mu je očitalo, da se je preveč oddaljil od starega in dobrega, da je šel že predaleč za modernim zapadom. Tako mu na pr. Jovan Grčić v „Bosanski Vili“ (let. 1904. str. 75) očita celo blasfemijo vsled stavka „te sam bio mokriji nego Isus na Jordanu“. Za ljudi à la Grčić je nastopil Čorović za kakih 30 let prezgodaj. Ako bi živel in pisal 30 let pozneje, bi si vsaj z veliko verjetnostjo niti najkonservativnejši književni list ne upal očitati mu blasfemij vsled takih smešnosti in soditi pisateljevih umotvorov po številu gramatičnih napak, ki so tudi samo pogojne.

Modernim Srbom, ki so poleg Čorovića in sočasno ž njim čitali že Čipika in Stankovića, je nastopil par desetletij prepozno. Njihov literarni nivo in okus je bil že preko stopnje, na kateri je stal Čorović in preko katere se ni razvil; to „zaostalost“ so mu šteli v greh¹. Poleg tega v svojih spisih ni bil dovolj nacionalen, tako da je Kočićevo ime mnogo bolj znano in uvaževano ko Čorovićevo, dasi bi človek prišel v stiske, ako bi moral soditi, kdo izmed obeh je boljši.

Konservativcem se njihova ozkosrčnost ne more očitati, ker si je sami niso svesti in ker bi vsako očitanje bilo bob ob trdno steno prepričanja, pač pa bi se moglo očitati modernim, da niso dovolj vpoštevali niti duševnega obzorja samouka Čorovića, niti okolice, v kateri je živel ves čas svojega življenja in iz katere je zajemal. Ako bi ga ne bili sodili po kopitu moderne književnosti, bi bila sodba mnogo ugodnejša za njega in njegovo delo.

¹ Glej na pr. kritiko Uroša Petrovića v „Srp. Knjiž. Glasniku“ knj. IX. str. 395.

Mimogrede naj omenim, da je dr. Glonar zašel v isto pregreško v kritiki Šantićevih pesmi (Lj. Z. 1919, str. 183); tudi on meri Šantića po današnjem stanju Evrope. Z ozirom na kritika v Ljubljani je to razumljivo; z ozirom na pesnika, ki živi v Bosni, pa je to v neki meri krivica. Šantićevih, že po literarni tradiciji emocionalno akcentuiranih elementov (krizantema, labud, slavulj i. t. d.) ni kriv Šantić sam in njegova mostarska literarna osamelost, ampak kriv je proces duševnega in kulturnega razvijanja narodov. Narod, ki je šele stopil v razvoj svetovne kulture, ne more naenkrat prevzeti vse višine do tedaj doseženih zakladov kulture, ampak bo v svojih zastopnikih intelektualcih vedno kazal primerke, ki zastopajo — mnogokrat živeči eden poleg drugega — prav različne dobe, preko katerih je ostali svet že zdavnaj prešel, kazal bo v svojem razvoju, ki traja par decenijev, razvoj ostalega sveta, ki je trajal stoletja.

Interesantno prašanje, kako se bo v okviru naše države vršilo in izvedlo izenačenje elementov, ki stoje precej daleč eden od drugega, naj študirajo naši socijologi in pedagogi. Nam je dovolj, da konstatiramo, da je Čorović moderen zastopnik perijode, ki bi jo morali označiti kot prošlo, dovolj, da povdarimo, da o Čoroviću ne smemo soditi, kaj je v krogu današnje literature, ampak kaj bi on bil v tistem krogu, v katerega spada. V tem krogu lahko rečemo, da stoji Čorović s črticami iz svoje poznejše zrele dobe v prvih vrstah, pri Jugoslovanih gotovo med prvimi. Namenoma sem povdaril s črticami. Čorović kot pesnik, romanopisec ali dramatičar zaostaja daleč za piscem črtic iz hercegovskega življenja. Večina njegovih pesmic v „Poletarkah“ je še nezrelih in okornih. Najbolj od srca mu prihajajo pač rodoljubne, in uvodna „Ljubim“ bo ostala vsled svoje preprostosti in iskrenosti, dokler bo žarke ljubezni Srbov do srbstva, ljubezni, v kateri nas Srbi visoko nadkriljujejo.

Za dobrega romanopisca manjka Čoroviću mnogo predpogojev. On zna mojstrsko naslikati kak moment ali kratek odsek v življenju, toda če se loti slikanja celega življenja, mu zmanjka kita, ki bi naj vezal odsek z drugim, zmanjka mu sposobnosti motivacije notranjega razvoja. Pač pa je tudi v romanih naslikan milijé, v katerem se osebe gibljejo, z izrazitostjo, da si bolj jasne ne moremo želeči. Vsled milijéja bodo njegovi romani obdržali vrednost, celo pridobivali bodo na vrednosti, čimbolj se bo ta milijé v svojem nadaljnjem razvoju spreminjal. Predvsem velja

to za „Stojana Mutikašo“, v katerem je mostarski trgovski živelj slikan s plastičnostjo, ki ne zaostaja za Čipikovo sliko dalmatinskega „gazde“ v „Paucih“ (Beograd 1909) in pa za Čorovićevo pripovedko „Jarani“ (= prijatelji), ki ima par lepih slik iz muslimanskega familijarnega in javnega življenja.

O njegovih dramah bi se moglo reči približno isto, kakor o romanih. Ostale bodo kljub tehničnim slabostim vsled zanimivosti kolorita in dejanja.

V dolgi vrsti črtic je Čorović sam označil prvo knjigo zbirke „U časovima odmora“ kot nekak mejnik in s tem dokazal, da zna opazovati in soditi samega sebe enako dobro, kakor svojo okolico. V zbirkah, ki ležijo časovno pred prvo knjigo „Časov odmora“, torej nekako leta 1895—1900, je Čorović še mlad, kar pomeni lahko mnogo slabotnega, toda tudi precej dobrega. V črticah prvih zbirk še čutiš, da je Čorović pisal, ker je hotel pisati, čutiš še vso mladostno nesigurnost in neizvežbanost. Njegovo rodoljubje se v teh črticah kaže v patetičnem izrazu, kar je sicer domači publiki zelo godilo, kar pa Evropejca odbija, ker ve, da se najbolj iskrena ljubezen izraža v najbolj preprostih gestah.

Treba pa priznati, da imajo črtice iz njegovih mladih let tudi marsikatero lepo stran, ki jih pri črticah poznejših let ne najdemo več. V kolikor je mladostno negotov, v toliko je tudi mladostno iskren in to prav slovansko neposredno iskrenost izgublja v svojih poznejših letih. Ljubezen otroka do starišev ali starišev do otroka je znal redko kdo slikati tako globoko nežno, kakor on v svojih prvih knjigah (na pr. v nekaterih odstavkih „Markovega grijeha“, „Za papučice“ v zbirki „Iz Mostara“ in „U majčinu zagrljaju“ v zbirki „Iz moje domovine“). Tako iskrenih stvaric imamo Slovenci zelo malo, menim da samo Cankarjevo „Mater je zatajil“, Šorlijev „Odlomek iz Milančkovega življenja“ (Slovan 1916), Novačanov „Prvi greh“ (Književni Jug I) in nek globoko prisrčen govor matere svojemu otroku, ki ga je napisal Milčinski v enem prošlih letnikov „Lj. Zvona“.

Druga simpatična stran Čorovićeve črtice iz prvih let je njegovo visoko idealno pojmovanje ljubezni. V ljubezni Čorovićeve osebe je sicer mnogo več krvi in zdravja, kakor v bolešno sanjavi, idealni ljubezni Cankarjevih oseb, v čistosti in svetosti čustva pa si je svet obeh precej podoben. Čorovićevo mladostno idealizem se vzdiguje tako visoko, kakor nedosežno idealno pojmovanje ljubezni pri Mantegazzi. V poznejših črticah izgublja Čorovićevo

ljubezen idealnost v istem razmerju, v katerem postaja vse bolj zrela, realna in strastna.

Najboljša Čorovićeve dela so v štirih knjigah zbirke „U časovima odmora“, „Moji poznanici“ in pa „Komšije“ (= sosedje), časovno torej desetletje 1902 — 1912. V teh šestih knjigah stoji Čorović na višku svojih moči in spretnosti.

Forma črtic mu je skoz in skoz jako preprosta, brez velike umetnosti in brez umetničenja. Kot predmet si vzame važen dogodek v življenju človeka ali pa tipično stran v značaju posameznika — značaja v celoti ne premore — in ta del življenja ali to stran značaja pripoveduje preprosto, toda z veliko spretnostjo in še večjim, prav hercegovsko južnim temperamentom.

Samo tu in tam se najdejo poskusi bolj umetne zunanje forme. Tako sta „Ahmetaga“ in „Sindža“ (obe v zbirki „Komšije“) po svoji zunanji strukturi popolnoma podobni Tavčarjevi tipični noveli „Čez osem let“. Tipično je pri tej formi, da uvede pisatelj čitatelja že daleč za kak važen dogodek, ki ga naknadno pripoveduje večinoma v obliki reminiscenc glavne osebe. Po teh reminiscencah se pisatelj vrne zopet v sedajnost in dejanje ali nadaljuje („Čez osem let“ in „Sindža“) ali pa reminiscence same izzvenijo v tožno sentimentalen akord sedanjosti („Ahmetaga“). Branko Lazarević v „Impresijah iz književnosti“ pravi o tej formi, ki se najde pri vseh pisateljih Maupassantovega ali Čehovljevega kova, ki pa je seveda mnogo starejša, da še vedno ni dolgočasna, toda da se počasi že čuti dolgočasnost.

Pri Čoroviću se najde tudi forma, katere najboljši mojster je Čipiko. V tej vrsti pisatelj pripoveduje dogodke, jih stopnjuje do viška dramatičnosti, bodisi lirične (Čipiko), bodisi epične (Čorović), toda konca nam ne da. Misliti si ga moramo sami. Ta odsekan, nedovršen konec, pravzaprav črtica brez konca, ustvari v bravcu čudno razpoloženje. Začudenje, da smo že pri kraju, veselje, da si rešen sočustva z osebami za korak prej, ko si pričakoval in nevoljo, da ti pisatelj ne pripoveduje tega, kar si moraš sam nadaljevati. Črtica zapusti za seboj čustvo neke posebne skladne neskladnosti, neke rafinirano ubrane disharmonije. V Čorovićevih „Pticah u kafezu“ (U časovima odmora, 4. zv.) odide stari Salih-aga v mesto, da nakupi daril za svoje tri žene Munto, Fatimo in Zibo. Mlado Zibo si je dovedel šele pred kratkim. Starejša Munta in Fatima jo skušata utolažiti in sprijazniti z usodo mlade žene starega moža. Ona pa v divji žalosti

toguje za svojo izgubljeno, prodano mladostjo, besno začne trgati s sebe vse, kar ji je Salih-aga daroval, strastno si zaželi dekliške svobode in pesmi in ljubimkanja fantov, katerih smeh se čuje z ulice v zaprto in zamreženo sobo. V tem se Salih-aga vrne s krasnimi darili.

Salih-aga: (*Ogrli je i privuče na šiltu*). Sidi kod mene, metni mi glavu na prsi i čuj kako srce bije! . . . Ja ću te učiti sevdahu, kumrijice, jer . . . jer si ti dite, pa i neznaš za sevdah! (*Poljubi je*).

Ziba: (*Izviija se i stresa kao da se gadi*). Uh! . . .

Salih-aga: (*Strogo*). Šta je? . . .

Ziba: (*Uplašeno*). Ništa . . . Nije ništa . . . (*Pokorno mu spusti glavu na rame, dok se na polju opet čuje graja, smijeh i pjesma momačka.*)

In to je konec. Sedaj si lahko dejanje sam nadaljuješ, čisto po svojem okusu: da mu je Ziba ubežala, da je svojevoljno umrla, da se je udala svoji žalostni usodi, kakor rečeno, nadaljevanje je mogoče čisto po individualnem okusu bravca. V slovenski literaturi ne poznam slično zgrajenih črtic. Tudi pri Čoroviću so izjema. Če razen omenjene vzamemo še „Puštenica“ (U čas. odmora II.) in „Stari mehandžija“ (U čas. odmora IV.), smo menda našli vse. Drugače pa Čorović redno izpelje osnovo preko stopnjevanja in viška do estetično zadovoljivega konca in efektnega odhoda oseb z odra.

Notranja sila Čorovića pripovedovavca, moč, s katero obvlada snov, pripoveduje dogodke, portretira osebe in slika njihov milijé, sila, s katero vleče čitatelja, da mu mora slediti in da mu rad sledi, je velika in zna jo dobro rabiti. Neprisiljeno se niza dogodek na dogodek, naravno se vrstijo osebe za osebami, čutiš še sicer vedno pisatelja z vsem njegovim temperamentom v črtici, toda kar je glavno, nikdar se ne zadeneš ob njega. Vkljub prisotnosti se vedno drži v preračunani ali prirojeni diskretni razdalji. Do olimpijsko visoke oddaljenosti in vzvišenosti Čipika nad svojimi črticami se Čorović ni povzpел. Čipiko pripoveduje veselo snov, toda čitatelj čuti samo to snov in nič drugega; pripoveduje tragično istotako; slika morje in dalmatinsko zagorje in čitatelj vidi sočno, mnogobarvno sliko, toda ne vidi in ne čuti mojstrove roke. Pri Čoroviću čitaš, kako je Turčin pijanček opijanil celo svojega hodžo, ki ga je hotel spreobrniti in čutiš, da se pisatelj sam ob svoji črtici diskretno porogljivo smehlja, čitaš pretresljivi opis beraške bede in čutiš, da se je Čorović sam z diskretnim

sočustvom ločil od svojega lastnega opisa. Čipiko kraljuje nad strastjo, ki preveva njegove osebe in njegove črtice, Čorovića pa ta strast potegne za seboj — toda nikdar toliko, da bi bravec to občutil kot neprijetno vsiljevanje.

Toda bolj zanimiv, ko zunanja tehnika Čorovićevih črtic ali njegova notranja pripovedniška sila, je svet njegovih črtic. Pojem „svet“ moramo omejiti pri Čoroviću na pomen „ljudje“, kajti narave pri njem ni mnogo. Samo toliko je je, kolikor je najbolj potrebno, da se osebe gibljejo še v svetu. Sicer pa narava ni njegova stroka, ampak ljudje, dogodki, človeška ljubezen in sovraštvo, uživanje in beda, zmernost in strast. Tudi v tem oziru se Čorović zelo razlikuje od Čipika. Pri Čipiku živi narava in v njeni sočni, z ljubeznijo in virtuoznostjo črtani sredini se gibljejo ljudje. Čipikova narava je pristno dalmatinska, dalmatinski otoki in zalivi, življenja polno morje in reven, pust dalmatinski Kras. V tej dalmatinski okolici živijo Čipikovi ljudje, ki pa niso samo Dalmatinci, ampak ljudje celega sveta oblečeni v dalmatinsko nošnjo. Mnogokrat je narava mnogo močnejši del Čipikovih črtic, kakor ljudje, v vseh pa je narava mnogo bolj dalmatinska, kakor osebe, ki se v njej gibljejo. Pri Čoroviću pa je ravno narobe. V njegovih črticah se še zavedaš, da se giblješ na pustih, divjih in divnih kraških tleh Hercegovine ali pa v ozkih, izkrivljenih ulicah orientalskega Mostarja. Toda samo zavedaš se tega. Nikdar nimaš časa, da bi se dobro ozrl na hercegovsko naravo okoli sebe, še manj, da bi jo užival. Narava ni, kar bi Čorović rad pripovedoval, ampak hitro te povede med žive ljudi in to med Hercegovce z vsem, kar imajo lepega, smešnega in žalostnega, pred vsem pa hercegovskega na sebi.

Dolgo vrsto Hercegovcev je postavil Čorović v svojih črticah pred svet. Iz vsakega stanu po nekoliko. Pri vsakem pokaže po eno stran, ki je tipična za osebo samo in obenem za stan, iz katerega je izšla. Najrajši se je gibal med trgovskim svetom in slikal trgovca poštenega in nepoštenega, dobričino in gulikožo, konservativca z dolgo kito na fesu in naprednjaka; pokaže ga doma v rodbinskem krogu in v dućanu, na ulici in v cerkvi, mladega zaljubljenca in starega brezsrčneža. Cela dolga vrsta se jih razvrsti pred očmi čitavca in ako vzameš od vsakega po tisto značilno črto, s katero ga je preskrbel Čorović, si iz teh posameznih črt lahko ustvariš celotno sliko mostarskega trgovstva. Z isto ljubeznijo, kakor trgovca, slika druge sloje, popa, seljaka,

malega obrtnika, nižjega uradnika, ravno tako realistično slika berače, živeče v skalnih duplinah, kakor bogatega bega, ki zavija svojo ženo v svilo in jo posipava z zlatom.

In kako različno je notranje življenje njegovih ljudi! Mehki so tako, da starec iz dna srca odpusti sosedu, da mu je ukradel edino kokoš, ki si jo je bil pristradal za božič, odpusti zato, ker tat nima nobene kokoši, pač pa kopo otrok, katerim ne more dati nikakšnega poboljška za sveti večer. Trdi so ti njegovi Hercegovci tako, da sit „gazda“ brez usmiljenja gleda, kako v sosedni hiši umira in umre sirota dva dni po očetovi smrti vsled lakote in zime. Ljubijo tako idealno, da si pisarček pod oknom ideala nakoplje smrtno bolezen in ljubijo tako poltno, da se ribič polasti žene svojega brata ob truplu utopljenke, ki jo je bil mož utopil vsled zakonske nezvestobe. Ljubijo tako globoko in nežno, da daruje sirotek edino, tudi njemu darovano velikonočno jajce Bogcu zato, da bi mu poslal očeta nazaj z nebes in sovražijo tako strašno, da mali, gladni in prezebel prosjaček Srb vrže agi podarjeno desetico pred noge in gladuje in prezeba naprej, zato ker je aga bil ubil tri Srbe. Vse stopnje vseh čustev odjekujejo v njegovih črticah, vse pripovedovane z diskretnim sočustvom, z nevsiljivim pomilovanjem ali pa z diskretnim ironičnim nasmehom. Zelo pogosta je pri njem neka posebna vrsta sentimentalnosti, nežna in orijentalno-mehka, ki pa nikdar ne pada v Stritarjevo svetobolje ali v Tavčarjevo salonsko atmosfero sentimentalnih čustev.

Največ črtic je podal Srb Čorović iz življenja srbskega plemena v Hercegovini, saj ga je tudi najbolje poznal. Najslabše je uspel katoliški hrvaški del. Tu se je Čorović poslužil navihane zvijače, ki bolje kakor vse drugo karakterizira prirojeno premetenost Hercegovca. Naravno je, da mora vsestranski Čorović črtati tudi slabe strani Hercegovca in globoko moralično propalost, ki se tu in tam najde. To je natovoril Čorović po večini Hrvatom na hrbet. Bog ne daj, da bi bil v resnici kedaj napisal zraven izraz „Hrvat“ ali „katolik“! Ne, tega nikdar, samo osebe v teh črticah¹ nosijo katoliška imena, ki se ravno toliko razlikujejo od pravoslavnih, da jih človek lahko spozna. Premetenega trika, ki se ga je v tem slučaju poslužil Čorović in ki je celo pri nas že stara metoda in pravica literatov², pač ne smemo pripisati na

¹ Na pr. „Nov djerdan“ v „Časovih odmora“ zv. III., „Prosிடba“ in „Matan desetinar“ v „Časovih odmora“ zv. IV.

² Na podoben način je Frankopan v prevodu Molièrjevega „Dandina“ osmešil „Kranjca“ pred „Hrvatom“ že l. 1670!

račun kake averzije proti Hrvatom, ki je ni kazal nikdar, ampak na strah pred burjo, ki bi bila nastala v konservativnih srbskih krogih, ako bi bil postavil te osebe in dogodke v srbsko sredino.

Čorovićeve pripovedke iz muslimanskih krogov pa bi zaslužile posebno razpravo. Branislav Nušić je menda kot prvi pri Srbih uvidel, kako sijajni efekti se dajo doseči pri opisovanju muslimanskega življenja, ki se v mnogem tako temeljno razlikuje od drugih in vsebuje toliko posebnosti. V „Ramazanskih večerih“ (Sarajevo 1898) je Nušić posegel v življenje muslimanov in podal par zanimivih problemov in črtic iz njihove sredine. Tudi Čorović je rad slikal muslimanske tipe, originale in muslimanski milijé. Iz turškega življenja ima svojo snov nekoliko črtic, ki spadajo k najboljšim, kar jih je sploh napisal. Razlikujeta pa se Nušić in Čorović v toliko, da Nušić nima niti časovnega niti lokalnega kolorita, tako da njegove črtice lahko zamisliš ali v Bosni ali v Mali Aziji in v 17. ali pa v 19. stoletju, Čorović pa je tudi v tem slučaju ostal na hercegovskih tleh in njegovi muslimani so Hercegovci iz dobe neposredno pred okupacijo in po okupaciji.

Ljubezen je seveda tudi v črticah iz muslimanskega življenja sredina, okoli katere se grupira vse drugo. Pravzaprav bi ne smeli reči „ljubezen“, ampak bi morali uporabljati domačo orijentalno izposojenko „sevdah“. V slovarju stoji za besedo „sevdah“ prevod „ljubezen“ in vendar je sevdah več ko sama naša ljubezen. Razen našega pojma ljubezni pomenja sevdah še mesečno noč, vonj cvetja, pesem slavčka in brenkanje kitare kot spremljanje vroče orijentalne strasti. „Mogu li zaboravit noći one, kad se misečina razlije po mahali, topla, meka, drhtava misečina, puna svitlosti i puna mirisa, što krv mladu zagrije i raspali, što svu snagu okupa, pa se po žilama razmili nešto slatko . . . lipo . . . nešto što osvaja, opija, draži . . . pa nabreknu prsi, nadmu se i dodje mi da cipam haljine, da se trzam, kidam, da samu sebe grizem . . . da pivam i da plačem ujedno . . . Mogu li zaboraviti one sahate, kad sam vireći kroz mušebake, sa zebnjom čekala, kad će u bašti početi krekati plotovi, kad će zašuštati jorgovan i odjeknuti šargije“.¹

¹ „Ptice u kafezu“ = kletki v „Časovih odmora“ zv. IV. Turško arabske tuje besede: mahala = del mesta; miris = vonj; sahat = ura; mušebaci = rešetkasto gosto leseno omrežje na oknih turških hiš; bašta = vrt; šargija = kitara na 2 struni; jorgovan = španski bezeg.

Čitatelj se ne sme čuditi, če najde v pripovedkah ali pesmih iz naših orientalskih krajev še elemente, ki so za Evropejca že po literarni tradiciji emocionalno akcentuirani. Pri nas to še ni literarna tradicija, pri nas v polorijentu so ti elementi še spremljevalni atributi vročega, drhtečega življenja. Tu živimo še v milijéju prave srednjeveško viteške „Minne“ z vsemi njenimi atributi pesmi, cvetja, polumetnega zdihovanja in čisto naravne strasti, mehke sentimentalnosti in trdega ponosa in junaštva. Orientaliski sevdah!

V Čorovićevih „muslimanskih“ črticah najdeš sijajne slike skoro bahatega junaštva Turkov, njihovega begovskega prezirljivega ponosa, razkošnega uživanja in mnogokrat skrajnega pomanjkanja, orientalske lenobe in stojične mirnosti in brezbriznosti. Simpatične so te slike tembolj, ker se preliva v njih toliko tujega in nenavadnega, kar skoraj popolnoma zakriva slovansko jedro njihove duše.

Za tujca je skrajno zanimivo prvotno razmerje muslimanov, bivših gospodarjev, do tujcev osvajavcev po okupaciji, njihovo brezmejno sovraštvo do „Švabov“. Bogati Omer-aga rajši proda vse svoje imetje za smešno nizko ceno in se izseli v Malo Azijo, samo da mu ni treba gledati, kako Švabo gospodari v „njegovi“ deželi. Mirno proda vse, stojičn o mirno jemlje slovo od znancev, toda ko iz kupeja zadnjikrat v slovo pogleda domača brda, vrtove, travnike in vinograde, se Turek, ki bi ne zajokal, če bi ga tudi živega pekli, sesede na klop in zaplače, kakor otrok „(Omeraga v „Čas. odmora“ zv. I.)“. Mahmutbeg se po dohodu tujcev zapre v svojo hišo in vrt in nikdar ga svet ni več videl na ulicah, samo da mu ni treba gledati osovražnih tujcev, o katerih mu nihče izmed domačinov ali obiskovavcev ne sme ziniti niti besede. Včasih se spozabi in ukaže staremu slugi oprodi, naj osedla konja, sam pa se obleče in oboroži, kakor nekdan v divnih časih in ves v zanosu jezdi in goni konja pa vrtu. Ko pa mu sluga na ukaz, naj odpre vrata vrta, odgovori: „Švabo je v deželi“, omahne, potrč zjaše s konja in se žalosten povrne v svojo hišo pričakovat, da se zopet povrne „njegov čas“ („Mahmutbeg“ v „Komšije“).

Čorović nam je naslikal ta orientalski svet menda v zadnjem trenutku. Črez par desetletij bosta čas in življenje tudi muslimanski milijé temeljito predrugačila vkljub njegovi konservativnosti, ki je še večja, ko znana slovanska konservativnost. Vse

te črtice, v katerih riše Čorović navadno samo po eno glavno črto njenega značaja, se stapljajo v enotno sliko Hercegovine oziroma Hercegovcev, mnogobarvno in kričečo sliko, veselo in burno, žalostno in žgočo, kakor je pač narava, v kateri se gibljejo njegove osebe.

Giosuè Carducci — Janko Samec:

Iz zbirke: „Levia gravia.“

IX.

Ob ženitvi spomladi.

Zdaj, ko že duh se od materije loči
kot stvarnik, ki življenje vse prenavlja,
in poln pragozd ženitnega je slavja,
in se nad vsem nebo v ljubezni boči,

udaj se želji sveti; njemu skoči
v objem nedolžna vsa in polna zdravja:
Priroda hoče, da se cvet smejoči
utrga prej, ko se mladost od nas poslavlja!

Naj misel tvojega srca ne žali,
da morda bodo dnevi ti nevšečni
enkrat spet mladih dni sladkost pregnali,

ker večno tli ljubezen v srcih srečnih
kot ogenj, ki v zemljó so ga vkovali,
da dá življenja sil ji vekovečnih.

